

Piotr Draszek

Puszkin w interpretacji Dostojewskiego

Acta Polono-Ruthenica 3, 367-378

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Draszek
Olsztyn

Puszkin w interpretacji Dostojewskiego

Thomas Merton, zakonnik-filozof, nadał zbiorce swoich rozważań tytuł będący wyrazem głębokiej wiary w niemożliwość istnienia człowieka w całkowitym odosobnieniu: *Nikt nie jest samotną wyspą*¹, a więc nikt nie może powiedzieć, że jest całkowicie niezależny i samowystarczalny. Każdy z nas jest w różnym stopniu uzależniony od innych ludzi, a także od poglądów przez nich prezentowanych. Człowiek pojawiając się na świecie jest czystą kartą i dopiero wraz z nabywaniem doświadczeń zapisujemy na niej to, co jest dla nas ważne, często odwołując się do mądrości, doświadczeń innych ludzi.

Fiodor Michajłowicz Dostojewski także nie był „samotną wyspą” i ogromną, wspaniałą księgę - a nie kartę - wypełnił, przynajmniej w początkowej części, treściami zaczerpniętymi od innych, będących w czasie jego młodości autorytetami. Dziś autor *Biesów* jest sam uważany przez wielu za wzorzec, lecz kiedyś to on szukał „mądrości” i znalazł ją przede wszystkim u swojego wielkiego poprzednika - Aleksandra Puszkina. W bogatej literaturze krytycznej o Dostojewskim, jak również o Puszkynie, spotykamy liczne wzmianki o paralelach w utworach obu pisarzy, chociaż podnosi się je najczęściej w związku z omawianiem innych problemów. Jednak oddziaływanie autora *Eugeniusza Oniegina* jest znaczące, należy więc zwrócić na nie bacniejszą uwagę.

Młodość Dostojewskiego minęła pod niezatartym urokiem Puszkina i Gogola. Tezę tę potwierdza wiele faktów: wypowiedzi samego pisarza, jemu współczesnych i krytyków literackich, korespondencja, liczne wzmianki w *Dzienniku pisarza*, a co najważniejsze - własna twórczość literacka. Walerij Kirpotin konstatuje, że właściwe pisarstwo Dostojewskiego zaczyna się od wcielania *Poczmistrza* Puszkina do struktury *Bied-*

¹ T. Merton, *Posiew kontemplacji. Nikt nie jest samotną wyspą*, tł. M. Morstin-Górska, Kraków 1989.

nych ludzi, a apogeum kultu Puszkina stanowi znakomita mowa autora *Biesów* wygłoszona na jego cześć w 1880 roku.² Jednak Puszkina pojawił się w życiu Dostojewskiego znacznie wcześniej, bo już w roku 1834, kiedy to jego rodzice zaczęli abonować czasopismo „Библиотека для чтения”, zamieszczające utwory między innymi Puszkina i Gogola. Szczególnym zainteresowaniem Dostojewski obdarzał w tym czasie Puszkina. W tych latach, które pisarz spędził w internacie Leopolda Czermaka, na łamach wspomnianego wyżej pisma pojawiły się prolog *Jeźdźca miedzianego*, *Dama Pikowa* i *Skąpy rycerz* i zapewne zostały one przez Dostojewskiego przeczytane. Musiały wyrzeć na nim duże wrażenie, gdyż w roku 1837 po śmierci matki, a także po śmierci Puszkina, pisarz oznajmił swojemu bratu Michałowi, że „gdyby nie był w żałobie z powodu śmierci matki, włożyłby ją z powodu Puszkina”.³

Wtedy właśnie, gdy Rosja straciła Puszkina, a szesnastoletni Dostojewski matkę, zaczynają się objawiać u obu braci, Fiodora i Michała, skłonności literackie, co mogło być związane tak z jednym, jak i drugim wydarzeniem, które nie mogły pozostać bez wpływu na młodą, wrażliwą psychikę przyszłego pisarza. Śmierć matki oznaczała także koniec dzieciństwa i pozostawiła u Dostojewskiego na zawsze ponure wspomnienia, co często przejawia się w jego utworach - dzieciństwo bohaterów jest zazwyczaj pozbawione radości, w czym jest wiele z przeżyć samego autora. Było jednak w chłopięcych latach pisarza kilka „jasnych i dobrych chwil - matka, «brat Misza», Puszkina, wieś, bajki, książki, nauczyciel literatury [...], pierwsze próby poetyckie... jednakże tłem tego wszystkiego był dramat rodzinny”.⁴ Tak więc już od najmłodszych lat w życiu Dostojewskiego obecny był Puszkina i jego świat poetyki.

Rozwój młodego pisarza w dużej mierze zależy od liczby i jakości przeczytanych przez niego książek. Także w tym punkcie drogi rozwoju Dostojewskiego i Puszkina są ze sobą zbieżne. Twórca *Zbrodni i kary* tak jak jego wielki poprzednik znał doskonale szeroki krąg literatury światowej i już w latach czterdziestych informował w listach brata Michała o tym, co przeczytał. Znajdujemy tu Homera, antycznych tragiczków,

² В. Я. Кирпотин, *У истоков романа-трагедии. Достоевский - Пушкин - Гоголь*, [w:] *Достоевский и русские писатели*, под ред. В. Я. Кирпотина, Москва 1971, s. 14.

³ Zob.: L. Grossman, *Dostojewski*, Warszawa 1968, s. 22.

⁴ *Ibidem*, s. 27.

Szekspira, Goethego, Waltera Scotta, Byrona, Balzaka, Wiktora Hugo, George Sand, a potem i wielu innych, od Cervantesa do Dickensa i Edgara Poe⁵. Natomiast o ogromnym odczytaniu Puszkina wspomina sam Dostojewski w notatkach do swojej mowy o nim: „Utwory jego mówią nam, że literatura światowa była mu dobrze znana, że interesował się takimi utworami z literatur europejskich, jakie nie były znane właściwie nikomu z jemu współczesnych”.⁶ Tak więc dwóch największych ludzi łączy nie tylko geniusz, lecz także sposób podejścia do swojego, w pewnym sensie, powołania. Zarówno jeden, jak i drugi przywiązują ogromną wagę do rozwijania horyzontów myślowych, jak też do nieodzowności porównywania swoich poglądów z poglądami innych wyróżniających się umysłów. Obaj czerpią ze skarbnicy literatury europejskiej i obaj potwierdzają postawioną wcześniej tezę, że „nikt nie jest samotną wyspą”.

Fiodor Dostojewski, dysponując ogromną wiedzą o literaturze światowej, szczególnie chętnie jednak sięgał do literatury mu najbliższej. Już bowiem w młodości marzył, aby wznieść się na szczyty światowej sztuki oraz dorównać Puszkiniowi i Gogolowi. Potwierdzają to jego słowa: „Jeszcze w dzieciństwie nauczyłem się na pamięć monologu *Skąpego rycerza*, nic wspanialszego w koncepcji Puszkina nie stworzył”.⁷ Opowiadanie *Pan Procharczyn*, napisane w roku 1846, oparte na notatce z gazety o urzędniku, który zmarł w ubóstwie posiadając pół miliona rubli, zawiera model postaci oparty na klasycznym typie zaczerpniętym z Molièra, ale także i Puszkina. Dostojewski tworząc Procharczyna wzorował się na Harpagonie i Skąpym Rycerzu, postaci doskonale sobie znanej z młodości, odpowiadającej koncepcji jego opowiadania. „Skąpiec ze środowiska radców tytularnych jawił się Dostojewskiemu jako «postać ogromna», demoniczna, wszechpotężna, jak drapieżny rycerz Puszkina:

Jestem spokojny, wyższy ponad żądze,
Znam mą potęgę...”⁸

Lecz jest to oczywiście tylko jedno z pierwszych, po *Biednych ludziach*, nawiązań do twórczości Puszkina. Kolejne, bardzo wyraźne, wi-

⁵ Zob.: Д. Д. Благой, *Душа в заветной лире*, Москва 1977, s. 454-455.

⁶ Cyt. za: Д. Д. Благой, op. cit., s. 454.

⁷ Cyt. za: L. Grossman, op. cit., s. 37.

⁸ Ibidem, s. 88.

doczne jest w mniej znanym, lecz charakterystycznym opowiadaniu *Słabe serce* z 1848 roku. Treścią tego utworu jest miłość młodego petersburskiego urzędnika, która już wkrótce ma się urzeczywistnić w małżeństwie. Jednak marzenia o mającym się niedługo spełnić szczęściu doprowadzają Szumkowa - bohatera opowiadania - do niewywiązania się z obowiązków służbowych. Ogromne obciążenie spowodowane perspektywą utraty pracy doprowadza go do szaleństwa. Bardzo charakterystyczny jest moment, gdy starszy kolega Szumkowa i jego współlokator Arkadij Niefiedewicz, wstrząśnięty jego losem, wracając wieczorem do domu i obserwując miasto tak nierealne, tajemnicze jak sen, z trwogą pojmuje przyczynę szaleństwa swojego kolegi. Mroczny i złowieszczy petersburski pejzaż, niezwykły stan duszy Niefiedewicza i jego myśli, że Petersburg jest sprawcą choroby psychicznej, są znanymi motywami z „petersburskiej powieści” Puszkina *Jeździec miedziany*. Zakończenie opowiadania Dostojewskiego jest więc swoistą wariacją na temat epizodu konfliktu oszalałego Eugeniusza z pomnikiem Piotra I i właściwie z całym miastem. Związek ten potwierdzają liczne paralele w doborze słów. U Dostojewskiego czytamy: „Он вздрогнул”, a u Puszkina: „Евгений вздрогнул”, u Dostojewskiego: „Сердце его как будто облилось в это мгновение горячим ключом крови, вдруг вскипевшей от прилива какого-то могучего, но доселе не знакомого ему ощущения”, a u Puszkina: „По сердцу пламень пробежал. Вскипела кровь...” Takich zbieżności jest znacznie więcej i dlatego też nie można mówić o przypadkowym użyciu tych samych słów przez Dostojewskiego, tym bardziej że, jak twierdzi Dymitr Błagoj, paralele te umacniają się szeregiem innych zgodności i nawet dosłownych reminiscencji z *Jeźdźca miedzianego*.⁹

W roku 1849 po słynnym zebraniu pietraszewców, które odbyło się 15 kwietnia, zaczyna się dla Dostojewskiego nowy, jakże ciężki okres. Po długim śledztwie i barbarzyńskim, psychologicznym okrucieństwie w postaci niewyobrażalnego „przedstawienia” mającego poniżyć skazanych, tj. ułaskawienia ich tuż przed oddaniem strzału, pisarz na początku 1850 roku przybywa do twierdzy omskiej na katorgę. Podczas zesłania następuje przewartościowanie poglądów wyznawanych w czasie młodości, lecz stosunek do Puszkina nie zmienia się i już trzy lata po powrocie do Petersburga, w roku 1863, Dostojewski daje wyraz swoim związkom z

⁹ Zob.: Д. Д. Благой, *op. cit.*, s. 472-473.

tym poetą w pomysłach do przyszłej powieści *Gracz*, czerpiąc inspirację ze *Skąpego rycerza*. „W jeszcze większym stopniu jednak odczuwa się tutaj wpływ *Damy pikowej*. Zgrzybiała starucha, znająca tajemnicę fantastycznej wygranej, i ubogi gracz, żądający od losu olbrzymiej fortuny, powracają w poszczególnych cechach głównych postaci *Gracza*”.¹⁰ Bohater *Damy pikowej*, Herman, to człowiek stawiający swoje szczęście na kartę, w którą głęboko wierzy. Bohater *Gracza*, Aleksy Iwanowicz, gra właśnie tak, z tym że stawia na kartę swoje życie.

Także najbardziej znane dzieło Dostojewskiego *Zbrodnia i kara* nie jest pozbawione wpływów Puszkina. Autor do konstrukcji głównego bohatera wykorzystał jedną z postaci Puszkina, a mianowicie osobę Aleka z *Cyganów*. Potwierdza to sam pisarz w notatce odnalezionej w jego brudnopisie: „Aleko zabił. Świadomość, że sam nie jest godzien ideału, który dręczy jego duszę. Oto zbrodnia i kara”.¹¹

Jest zatem rzeczą oczywistą, że zbrodnia i odtrącenie Aleka - to jeden z podstawowych wzorców zbrodni i samotności Raskolnikowa. Bohaterowi Puszkina przyświeca buntowniczy ideał wolności bez granic poprzez akt zemsty, doprowadzający go do zabójstwa i całkowitej klęski moralnej. Aleko okazuje się niegodny swojego ideału bezgranicznej wolności. Jest to według Dostojewskiego istota tragedii grzechu, która zniszczyła także Raskolnikowa. W powieści-poemacie *Idiota* Dostojewski także nawiązuje do Puszkina. Chodzi tu przede wszystkim o motyw recytacji fragmentu ballady *Жил на свете рыцарь бедный* przez Agłaję, jako symboliczne wyjaśnienie wątku Myszkin - Nastazja Filipowna, a także dopełnienie obrazu „Księcia-Chrystusa”¹². Myszkin jest właśnie takim „biednym rycerzem”, choć należałoby raczej nazwać go „błędnym rycerzem” wielbiącym swoją wybrankę miłością czystą i piękną na wzór Don Kichota. Należy tu zauważyć, że motywy z Cervantesa docierają do Dostojewskiego za pośrednictwem Puszkina, przybierając swoisty rosyjski charakter.

¹⁰ L. Grossman, op. cit., s. 263.

¹¹ Ibidem, s. 304.

¹² Zob.: В. А. Викторovich, *Пушкинский мотив в „Идиоте” Ф. М. Достоевского*, „Болдинские чтения”, Горький 1980, s. 130-131 oraz И. Л. Альми, *О превращениях пушкинского „Жил на свете рыцарь бедный” в художественном мире Достоевского*, [w:] *Сюжет и время. Сборник научных трудов. К семидесятилетию Георгия Васильевича Краснова*, Коломна 1991, s. 131-134.

Obecność Puszkina w twórczości Dostojewskiego jest niemal ciągła, poeta ten pojawia się w różnych sytuacjach. W powieści-ostrzeżeniu *Biesy* miejsce Puszkina jest bardzo istotne: Dostojewski przed swoim utworem umieścił dwa motto: fragment Puszkiniowskiej ballady o „biesach” właśnie, który doskonale oddaje treść ideową powieści i pozwala czytelnikowi lepiej ją zrozumieć oraz część VIII rozdziału Ewangelii św. Łukasza, również dobrze obrazującą ideę utworu. Puszkiniowski epigraf można rozpatrywać jako źródło symboliki powieści, przy czym Tunimanow przytacza jeszcze utwór Puszkina *История села Горюхина*, gdzie autor *Eugeniusza Oniegina* także wykorzystuje motyw „biesów”. Znał go również Dostojewski i wykorzystał przy konstruowaniu ideologicznej treści i symboliki powieści.¹³

W powieści *Młodzik*, będącej swoistą odpowiedzią na *Ojców i dzieci* Turgieniewa, Puszkini pojawia się wielopłaszczyznowo i szczególnie pełnie, na co zapewne ma wpływ fakt, że podczas pracy nad powieścią Dostojewski po raz trzeci przeczytał wszystkie utwory Puszkina. Oprócz dosłownych cytatów, paraleli czy nawiązań funkcjonuje w powieści krąg rozmyślań Puszkina, co Ł. Syrowatko określa terminem „Puszkini w Dostojewskim”¹⁴. Mamy tu do czynienia nie tylko z tekstem zaczerpniętym z Puszkina, ale z czymś więcej, z myślą poety, co miało odegrać ogromną rolę w przyszłej *Mowie o Puszkinie*.

Chronologicznie rzecz biorąc, po powieści *Młodzik* istotne miejsce w historii puszkiniowskich fascynacji Dostojewskiego zajmuje jego *Dziennik pisarza* z lat 1876 - 1877, w którym autor nakreśla sylwetkę swojego ulubionego poety. Puszkini jawi się tutaj przede wszystkim jako wzorzec rosyjskiego człowieka, co ma charakter propagatorski, ale także filozoficzny, gdyż osoba Puszkina dostarcza Dostojewskiemu powodów do rozważań nad kondycją współczesnej mu Rosji.¹⁵

Jednakże najistotniejszym momentem puszkiniowskich nawiązań jest

¹³ Ф. М. Достоевский, *Полное собрание сочинений в тридцати томах*, т. 12, Ленинград 1975, s. 253-254.

¹⁴ Л. В. Сыроватко, *Некоторые аспекты „пушкинской темы” в романе Ф. М. Достоевского „Подросток”*, [w:] „Внимая звуку струн твоих...”. Сборник статей, вып. 2, Калининград 1993, s. 56-68.

¹⁵ Zob. o tym szerzej: П. Е. Фокин, „Один из неизвестнейших великих русских людей”). *Образ Пушкина в „Дневнике писателя” 1876 - 1877 гг. Ф. М. Достоевского*, [w:] „Внимая звуку струн твоих...”, s. 50-55.

ważna, nie tylko dla samego Dostojewskiego, lecz i dla większości intelektualnej Rosji, mowa o Puszkynie, wygłoszona 8 czerwca 1880 roku w Moskwie na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Literatury Rosyjskiej. Wygłosił ją pisarz w związku z odsłonięciem pomnika Puszkina dłuta Aleksandra Opiekuszyna w sto pierwszą rocznicę urodzin wielkiego poety. Jednak z powodu żałoby na dworze carskim uroczystości przesunięto z 25 maja na 5 czerwca.

Wagę tego przemówienia podkreśla jego wymowa, ujmująca ideologie ścierające się w Rosji w drugiej połowie XIX wieku. Dostojewski, opowiadając się po stronie słowianofilów, zaprezentował swój światopogląd, który formował się i dojrzewał przez wiele lat. Można więc uważać mowę o Puszkynie za filozoficzne credo pisarza sformułowane publicznie. Dmitrij Griszyn określa ją nawet jako jego literacki testament.¹⁶ Natomiast Arkadij Dolinin, niestrudzony badacz i propagator Dostojewskiego, nazywa ją największym osiągnięciem pisarza na polu twórczości polityczno-społecznej.¹⁷ Dostojewski bardzo poważnie potraktował swoje wystąpienie na uroczystościach poświęconych „wielkiemu Rosjaninowi” i już na początku maja wyjechał z Petersburga, gdzie nie miał odpowiednich warunków do pracy, do Starej Russy. Ilość wariantów, uzupełnień, poprawek i zmian także świadczy o wadze, jaką przywiązywał do tego przemówienia, jak również o tym, jak ogromną pracę włożył artysta w jego napisanie.¹⁸

Pomnik został odsłonięty 6 czerwca i tegoż dnia Dostojewski zabrał głos po raz pierwszy. Na wieczorze literackim pisarz recytował scenę w monasterze Czudowskim z *Borysa Godunowa*. Następnego dnia odbyło się publicznie posiedzenie Towarzystwa Miłośników Literatury Rosyjskiej, na którym Iwan Turgieniew wygłosił swoją mowę o Puszkynie, charakteryzując go jako centralną postać sztuki, lecz bez pewności, czy można go nazywać poetą narodowym na arenie światowej.

¹⁶ Zob.: Д. В. Гришин, *Речь Достоевского о Пушкине*, Melbourne 1974, s. 5.

¹⁷ Zob. o tym szerzej: А. С. Долинин, *Достоевский и другие. Статьи и исследования о русской классической литературе*, Ленинград 1989, s. 106-127 oraz М. П. Алексеев, *Достоевский и Пушкин*, [w:] М. П. Алексеев, *Русская литература и ее мировое значение*, Ленинград 1989, s. 377-382, gdzie zamieszczony jest tekst słynnego wystąpienia Aleksiejewa na międzynarodowej konferencji „Dostojewski w świadomości współczesnego człowieka”, Wenecja 10 kwietnia 1972 r.

¹⁸ Ф. М. Достоевский, op. cit., t. 26, s. 334-342 (tekst *Мовы...* s. 136-149).

wej.¹⁹ 8 czerwca zabrał głos Dostojewski. „Swoją mowę o Puszkynie [...] czytał z rękopisu. Już po pierwszej odczytanej stronicy odezwał się grzmot oklasków, potem oklaski wybuchały już po każdym zdaniu. W pewnej chwili Turgieniew, dotychczasowy wróg Dostojewskiego, posłał mu całusa ręką”²⁰. Następnym mówcą był Iwan Aksakow, który oświadczył, że po tak genialnym przemówieniu nikt nie powinien już zabierać głosu.

Mowa o Puszkynie jest raczej niewielka, lecz w *Dzienniku pisarza* z 1880 roku Dostojewski uzupełnił ją wyjaśnieniem, wskazującym na jej cel. Pisarz chciał wykazać cztery tezy:

1. Puszkini postaciami Aleka i Oniegina zwraca uwagę na oderwanie inteligencji od ludu i fakt braku jej związków z własnymi korzeniami;
2. Puszkini jako pierwszy daje artystyczne typy rosyjskiego piękna rodzącego się wprost z ducha rosyjskiego narodu;
3. Puszkini jak nikt inny potrafił zrozumieć ducha innych narodów i przeistoczyć się w ich geniusz;
4. zdolność ta jest zdolnością całkowicie rosyjską i Puszkini dzieli ją z narodem, a jako doskonały artysta jest jej doskonałym wyrazicielem.²¹

W swojej przemowie Dostojewski wzywał do samookielznania wyniosłych indywidualistów w rodzaju Puszkiniowskiego Aleka czy jego własnego Raskolnikowa. „Puszkini, zgodnie z interpretacją Dostojewskiego, pierwszy stworzył w postaci Aleka «owego nieszczęsnego pielgrzyma na ziemi ojczystej», który [...] pojawił się w «inteligentkim środowisku niosąc oderwane od ludu buntownicze tendencje»”. Potępiając oderwanych od rodzimej gleby rosyjskich pielgrzymów, oddalonych od ludu, pozbawionych wiary w rodzime ideały, Dostojewski ma na myśli również przedstawicieli rewolucji i socjalizmu, który jest ideą jałową i zgubną. Ratunkiem przed nim jest tylko związek religijny, „braterska zgoda wszystkich plemion według nakazów ewangelii Chrystusa”.²²

Natomiast przykładem oderwanej od ludu i jego kultury dziewiętnastowiecznej inteligencji rosyjskiej jest Puszkiniowski Oniegin stworzony,

¹⁹ И. А. Битюгова, *Летопись жизни и творчества Ф. М. Достоевского (1880)*, под ред. Н. Ф. Будановой и Г. М. Фридендера, т. 3, Санкт-Петербург 1995, s. 430.

²⁰ S. Mackiewicz (Cat), *Dostojewski*, Londyn, b.d., s. 197.

²¹ Д. В. Гришин, op. cit., s. 23.

²² Cyt. za: L. Grossman, op. cit., s. 483.

zdaniem Dostojewskiego, w opozycji do Tatiany, głównej bohaterki poematu. Pisarz posuwa się nawet dalej i stwierdza w swojej mowie, że „może Puszkina nawet lepiej by zrobił tytułując swój poemat imieniem Tatiany, a nie Oniegina”.²³ Dostojewski widzi w Tatianie uosobienie Rosjanki jako typu zdecydowanie dodatniego, podkreśla w niej właśnie rosyjskość wywodzącą się z głębin kultury ludowej. Pisarz przeciwstawia jej zachowanie typowi kobiety z kręgu kultury zachodniej, czym jeszcze raz podkreśla jej rosyjskość stawiając ją za wzór godny naśladowania. Jednak ogromu geniuszu Puszkina nie można zamknąć w określonych ramach i możliwa jest inna interpretacja postaci Tatiany, nawet przeciwstawna poglądom Dostojewskiego. Francuski badacz literatury rosyjskiej Louis Allain twierdzi, że „w postaci puszkiniowskiej Tatiany widoczny jest wpływ estetyki powieści S. Richardsona i J. J. Rousseau”²⁴, a więc podważa czystość jej rosyjskości.

Istotnym przesłaniem mowy o Puszkinie jest idea wszechświatowego zjednoczenia, ogólnoludzkiej jedności. Idea ta wypływa z poczucia więzi z drugim człowiekiem i stosunku do niego. Dostojewski jako wybitny badacz głębin psychologii człowieka doskonale czuł potrzebę jedności wśród ludzi jako przeciwwagę wszechobecnego zła. W rozumieniu Dostojewskiego ta utopijna przecież jedność miała swój wzorzec już w twórczości Puszkina i trudno się z tym nie zgodzić, wszak nikomu o wrażliwej duszy taka idea nie jest obca.

Mowa o Puszkinie rozpętała prawdziwą burzę polemik prasowych, z początku pozytywnych, lecz bardzo szybko i krytycznych. Zwracano uwagę na oderwanie ideałów Dostojewskiego od praktyki aktualnego życia Rosji. Jednakże twierdzenie, że Puszkina pierwszy nakreślił kierunek rozwoju Rosji w powiązaniu z ideałami jej własnej ziemi i ukazał zbawienną drogę zbliżenia z ludem, a także wizja przyszłej harmonii powszechnej, wzbudziły entuzjazm i zachwyty.

Kontrowersje dotyczące mowy o Puszkinie trwają do dziś, a jej wydzźwięk jest różnie oceniany. Stanisław (Cat) Mackiewicz odrzuca interpretację przez Dostojewskiego *Cyganów*, twierdząc, że jest to utwór wybitnie bajronistyczny i nie ma nic wspólnego z ideą pielgrzymki do ludu

²³ F. Dostojewski, *O literaturze i sztuce*, Kraków 1976, s. 304.

²⁴ Л. Аллен, *О пушкинских корнях романов Достоевского*, [w:] *Достоевский. Материалы и исследования*, под ред. Г. М. Фридендера, Санкт-Петербург 1996, s. 44.

rosyjskiego w poszukiwaniu prawdy. Jednak A. Guriewicz, rosyjski badacz twórczości Puszkina, twierdzi, że *Cyganie* pomimo cech bajronistycznych są już poematem przełomowym twórczości poety i skłaniają się raczej ku kulturze rosyjskiej w opozycji do cywilizacji zachodu.²⁵

Tematem wywołującym wiele polemik jest także kwestia źródła filozofii głoszonej przez Dostojewskiego. Jak stwierdza w swojej pracy Leontij Mironiuk, „Problem filozofii literatury w nauce światowej trwale związany jest z ontologicznymi motywami w twórczości Gogoła i Dostojewskiego i - w znacznie mniejszym stopniu - Puszkina”²⁶. Borys Wyszeławcew idzie nawet dalej i mówiąc o wolności w poezji Puszkina zauważa, że „Puszkin daje, oczywiście, nie filozofię wolności, a poezję wolności; lecz jego poezja zawiera w sobie mądrość, i tę mądrość [...] łatwo dostrzeże filozof”²⁷. Rodzi się więc pytanie: Czy zaiste nie możemy mówić o filozofii Puszkina, czy tylko badacze przedmiotu zdecydowanie przemilczają ten problem? Jeżeli zaś istotnie Puszkin nie zajmował się filozofią i jego utwory nie zawierają treści filozoficznych, to w jaki sposób Dostojewski zaczerpnął z Puszkina całą konstrukcję poglądów filozoficznych wygłoszonych w swej *Mowie*...?

Rozpatrzmy wariant zakładający, że Puszkin filozofią się nie zajmował. Należy w tym momencie postawić pytanie: Czy tekst pozbawiony filozoficznych przesłanek może u czytelnika obdarzonego nieprzeciętną wyobraźnią i inteligencją wywołać przeświadczenie, że zawiera on idee ponadczasowe, a więc filozoficzne? Załóżmy, że Puszkin pisząc wiersz nie miał na celu przekazania jakiejś głębokiej myśli, ale niejako nieświadomie sformułował go tak, iż można, mając odpowiednio sformułowany światopogląd, wywnioskować, że wiersz ten mówi o tym, co od wielu lat zajmuje w naszej duszy poczesne miejsce.

Pamiętając, że autor *Biesów* doskonale znał twórczość Puszkina, można wywnioskować, iż utwory poety mogły natchnąć Dostojewskiego do sprecyzowania swoich poglądów. W pewnym sensie mówi o tym Stanisław Mackiewicz, twierdząc, że „Dostojewski w swej mowie dopuszcza się anachronizmów straszliwych: przypisuje Puszkiniowi, który umarł

²⁵ Zob.: А. Гуревич, *От „Кавказского пленника” к „Цыганам”*, [w:] *В мире Пушкина*, под ред. С. Машинский, Москва 1974, s. 73-74.

²⁶ L. Mironiuk, *Негационная стилистика русского языка*, [w:] „*Studia Rossica Posnaniensia*” (w druku).

²⁷ Б. П. Вышеславцев, *Этика преображенного Эроса*, Москва 1994, s. 175.

czterdzieści trzy lata przed wygłoszeniem tej mowy, ideologię, którą on sam, Dostojewski, wyznawał [...]. Przypisuje Puszkiniowi myśli i intencje, których ten nigdy nie miał i mieć nie mógł, bo to były myśli Dostojewskiego”²⁸. Jednakże trudno się zgodzić w pełni ze Stanisławem Mackiewiczem, gdyż znaczyłoby to, że Puszkina posłużył Dostojewskiemu tylko jako znana i ceniona postać, wykorzystana dla poparcia swoich poglądów. A jak już wspomniano, Puszkina mógł być dla Dostojewskiego natchnieniem, bodźcem i nie należy całkowicie zaprzeczać jego roli w procesie kształtowania się idei wygłoszonych przez Dostojewskiego z okazji odsłonięcia pomnika Puszkina w Moskwie.

Powróćmy jeszcze do tematu Puszkina-myśliciel czy Puszkina - jedynie poeta. Marian Zdziechowski przedstawiając sylwetkę Puszkina twierdzi, że ten ogólnie czczony twórca nie był w rzeczywistości tak idealny, jak tego chcą inni badacze puszkiniści. I Zdziechowskiego słowa: „leń”, „zwyrodnialec”, „rozpasanie seksualne” itp.²⁹ określające Puszkina powtarzają się dosyć często. Sylwetka Puszkina w interpretacji Zdziechowskiego jawi się nam jako pozbawiona głębokich uczuć, poeta najchętniej zajmował się podbijaniem niewieścich serc. Zdziechowski widzi przyczynę takiego stanu rzeczy w dzieciństwie Puszkina, kiedy to pozostawiony sam sobie przyszły poeta rozczytywał się w pornograficznej literaturze czerpanej bez przeszkód z biblioteki ojca. Mamy więc tu obraz Puszkina, którego nie podejrzewalibyśmy o stworzenie idei filozoficznej podtrzymanej i rozwiniętej przez Dostojewskiego. Jednakże niewybaczalnym błędem byłoby sądzić, że Zdziechowski jedynie tak widział Puszkina; jak sam pisał: „twórczość Puszkina może być podzielona na trzy okresy: w pierwszym zapalały go szczególnie ideały zmysłowe, w drugim społeczne, w trzecim czysto artystyczne”³⁰. Wszak Zdziechowski również zaliczał Puszkina do największych poetów rosyjskich i europejskich. W tym miejscu wypada też wspomnieć o sylwetce Puszkina nakreślonej przez J. Łot-

²⁸ S. Mackiewicz (Cat), op. cit., s. 198.

²⁹ Zob.: M. Zdziechowski, *Byron i jego wiek*, t.2: *Czechy, Rosja, Polska*, Kraków 1897, s. 156-212.

³⁰ Zob. o tym szerzej: B. Białokozowicz, *Bajronizm Puszkina. Kontrowersje między Marianem Zdziechowskim a Wacławem Lednickim*, referat wygłoszony 5 czerwca 1997 r. na Międzynarodowym Sympozjum Słowistycznym: *Literatury Słowian Wschodnich „Tendencje rozwojowe, przewartościowania”*, Zielona Góra WSP (materiały z konferencji w druku).

mana w jego biograficznej pracy.³¹ Puszkina jest tu zupełnie innym człowiekiem: poetą świadomym swojego powołania, swojej misji, człowiekiem o skryzalizowanych poglądach.

Bogate duchowe i intelektualne życie Fiodora Dostojewskiego bezspornie w wielu miejscach związane jest tak z twórczością, jak i osobą Aleksandra Puszkina. Niezwykle obfita skarbnica twórczości autora *Jeźdźca miedzianego* niejednokrotnie posłużyła Dostojewskiemu za źródło natchnienia. Pisarz ten w najmniejszym stopniu nie pozostał „samotną wyspą” i wraz z Puszkinem, a także innymi twórcami tego okresu, stworzył przepiękny archipelag literatury rosyjskiej XIX wieku.

³¹ J. Łotman, *Aleksander Puszkina*, Warszawa 1990.